Fig. 1. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1982. - *The church seen from north-east.*

BJERAGER KIRKE

HADS HERRED

Efter reformationen ejedes kirken vist af kongen, der med skøde af 4. august 1661[1] overdrog den til rigshofmester og rigsdrost Joachim Gersdorffs arvinger. Fra en af disse, Henrik Gersdorff, erhvervedes kirken 1678[2] af landkommissær Laurits Brorson til Dybvad (i nabosognet Gosmer), ved hvis død den overgik til hans arvinger. En af disse var sognets præst, Jochum Brorson (jfr. epitaf i Randlev s. 2484), der blev eneejer 1688,[3] men allerede 1692[4] solgte den til fuldmægtig Mads Nielsen Rosenlund, der 1695, året før sin død, blev ejer af Dybvad. Herefter var kirken tilknyttet denne gård indtil 1787, da den ved skøde af 17. december[5] overgik til Jens Hartmann, sognepræst til Randlev og Bjerager. Hans arvinger solgte den 1796[6] til efterfølgeren Niels Blicher, der året efter[7] skødede kaldsretten til kongen. Som følge af »den kongelige Indbydelse til mindelige Tiendeforeninger«[8] erhvervedes kirken og den af Blicher rejste »kirkestue« ved auktion 2. august 1799[9] af sogneboerne, hos hvem den forblev, indtil den overgik til selveje 1.januar 1910. I hvert fald siden 1600'rne[10] har sognet været *anneks* til Randlev.

Sagn. Kirken ansås for at være bygget som afløser for den i Dyngby[11] (jfr. s. 2517), og dens beliggenhed skal være bestemt af, hvor to løsgående, hvide stude havde fundet på at lægge sig. Når kirkens klokke ringer, kalder den på sin mage, der forliste i Vesterhavet under transport fra Tyskland.[12]

Fig. 2. Sydportal (s. 2495). JJF fot. 1982. - *South portal*

Kirken ligger ensomt omkring en halv kilometer syd for landsbyen og er synlig viden om i det mildt bølgede landskab. Kirkegården er udvidet gentagne gange, således at kun det nordre skel forløber omtrent på sin gamle plads. Første udvidelse 1855[13] foregik vistnok mod øst, 1894 øgedes arealet på sydsiden, og en mindre udvidelse mod vest gennemførtes 1934.[14]

På alle sider *hegnes* med nyere brudstensmure og diger. I ældre tid bestod ringmuren af et almindeligt markstensdige, der 1615,[15] da det nævnes første gang, blev udbedret, og 1720[16] meldes i dårlig stand nogle steder.

Der er to *indgange.* Hovedadgangen, der vender mod landsbyen og sidder i norddiget ud for våbenhuset, indeholder port og låge, der begge er hvidmalede stakitfløje mellem træstolper. En tilsvarende fodgængerlåge sidder midt i østmuren, nu umotiveret, tidligere førte den ud til vejen, der forbinder kirken med sognets to andre landsbyer, Dyngby (jfr. s. 2517) og Bovlstrup. Indgangene nævnes tidligst henholdsvis 1729, da lågen var brøstfældig, og 1737, da port og låge fornyedes. Samstemmende med synsbemærkninger 1746[16] fremgår det, at nordre indgang dengang var en teglhængt,[17] †*muret portal.* 1884[14] sad den østre låge mellem murede piller.

Bygninger på kirkegården. I det nordvestre hjørne er 1967, efter tegning af H. P. Nielsen, Odder, opført et teglhængt, helvalmet ligkapel med facader i blank mur af brudsten. Det afløste et †ligkapel fra 1898,[14] der sammen med en samtidig sløjfet †vogn- og staldbygning lå ved nordre skel, øst for hovedindgangen. Vognskuret, der nævnes første gang 1803,[16] var dengang fem fag langt og stråtækt; 1862 udførte smeden nogle småarbejder i huset, hvis tag repareredes 1879.[14] Før nedrivningen stod bygningen i blank mur af røde sten og havde tegltag.

Lige vest for indgangen lod sognepræsten Niels Blicher i 1790'erne[18] bygge »et lidet fiirkanted Huus, forsyned med en Jernkakkelovn, et Bord, en Stol og et Par Bænche, saa at der kan rummes en Snees Mennesker; hvilket er til Nytte for Brudefolk og spæde Børn, som skulle i Kirke - især om Vinteren«. Synet 1803[16] beskriver »stuen« som to fag lang og teglhængt; 1862 fornyedes »kirkestuens« kakkelovn, og før nedrivning 1956[14] rummede huset, hvis mure var af banede marksten, een stue for mænd og een for kvinder.

Langs ringmuren er kirkegården kranset med lindetræer, vist identisk med dem, der sattes 1884. I øst var der 1857 plantet popler, og langs de andre sider nævnes 1862 gamle asketræer.[14] En urneplæne er anlagt 1978 ved H.J.Nielsen, Skanderborg.

En *pikstensbro* omkring kirken afløste i 1970'erne en udstøbning fra 1936[14] der på sin side havde erstattet et fortov fra 1911.

Kirken består af kor og skib, der formentlig er bygget i første halvdel af 1200'rne, og som i senmiddelalderen er blevet forsynet med indbyggede hvælv. I samme periode er der opført et tårn ved skibets vestgavl og rejst et våbenhus foran norddøren. Orienteringen har en lille afvigelse mod nord.

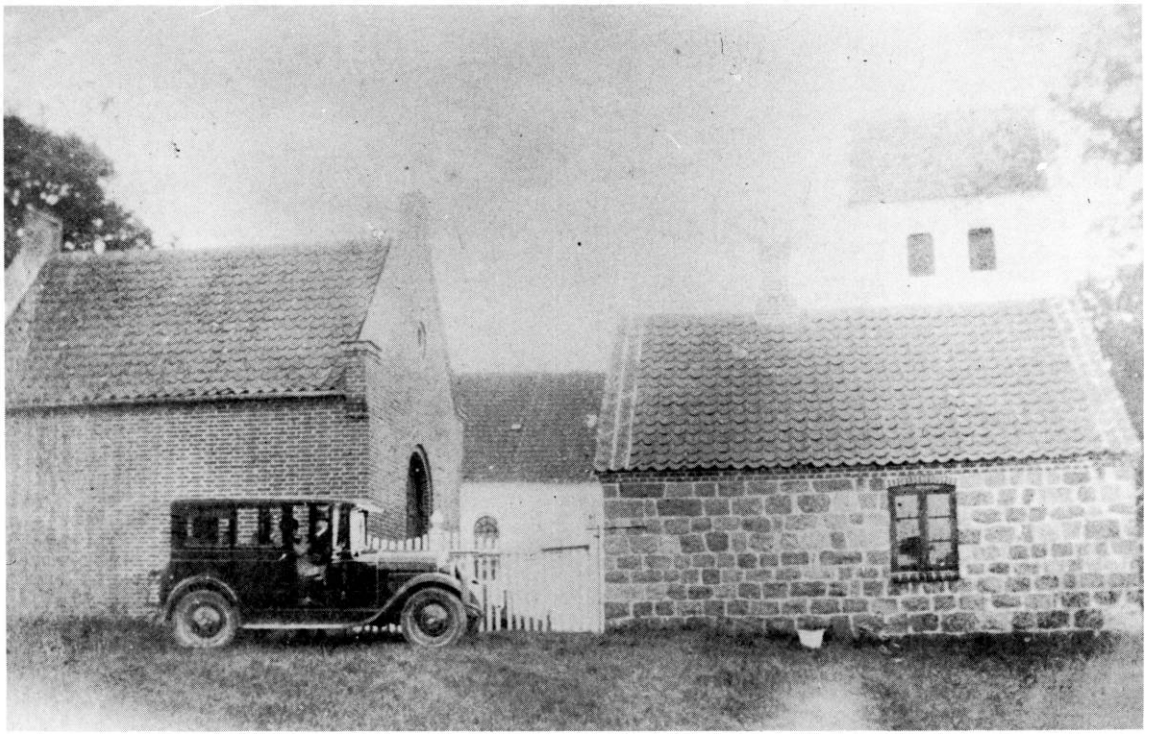

Fig. 3. Ligkapel fra 1898, nedrevet 1967, og Niels Blichers »Kirkestue«, nedrevet 1956. Fotografi 1928 i Det historiske arkiv for Odder og omegn. - *Mortuary from 1898 demolished 1961 and the »church room«, demolished 1956.*

Ved afsætningen af de oprindelige afsnit, kor og skib, synes kvadratet at have været bestemmende, hvilket klarest aflæses på skibet, der er dobbelt så langt som bredt. På en skråkantsokkel er murene over et kvaderskifte rejst af *rå og kløvet kamp* med kvadersatte hjørner og åbninger. I de østre taggavle er stenene henmuret uden tydelig lagdeling og fugemørtlen jævnt udglattet.

Bygningens døre og vinduer har ingen specielle træk. Begge *portaler,* der indvendig er rektangulære, er bevaret. Den søndre tilmuret; den 106 cm brede norddør er i brug, men åbningen er lidt omdannet foroven. Syddøren, der udvendig står som en flad niche (fig. 2), er her 232 cm høj til underkant af det glathugne tympanon og 110 cm bred. Trinnet er udført i sokkelskiftet og afbryder skråkanten.

Af de oprindelige *vinduer* er ingen bevaret i brug. To spores i koret og eet i skibets sydside. Dette er indvendig 60 cm bredt, og overliggeren[19] har krum overside, ligesom det er tilfældet ved korets østvindue, mens en rektangulær overligger fra et 65 cm bredt vindue sidder indmuret i tårnets vestfacade.

Indvendig har kirken haft fladt *træloft,* hvis brædder, mest tydeligt i koret, ses at have været sømmet oven på bjælkerne. Ved kirkegårdslågen så Uldall 1884 to †*profilerede sokkelsten,* som han mente havde tilhørt den oprindelige korbue, der som den nuværende antagelig har været kvadersat.

Ændringer og tilføjelser. I senmiddelalderen fik kirken indbygget *krydshvælv,* eet fag i koret og tre i skibet. I sidstnævnte rum måtte fagene blive ulig store på grund af dørstedernes placering. Korets hvælv er utvivlsomt det ældste, og dets indbygning kan have fundet sted tidligt i 1400'rne. Skjoldbuerne, der kun er en halv sten brede, og retkantede halvstensribber udspringer uden vederlagsmarkering af de falsede, sekundært behuggede hjørnepiller. Skibets overhvælvning er udført på den måde, som er sædvanlig i stiftet omkring år 1500, dvs. med

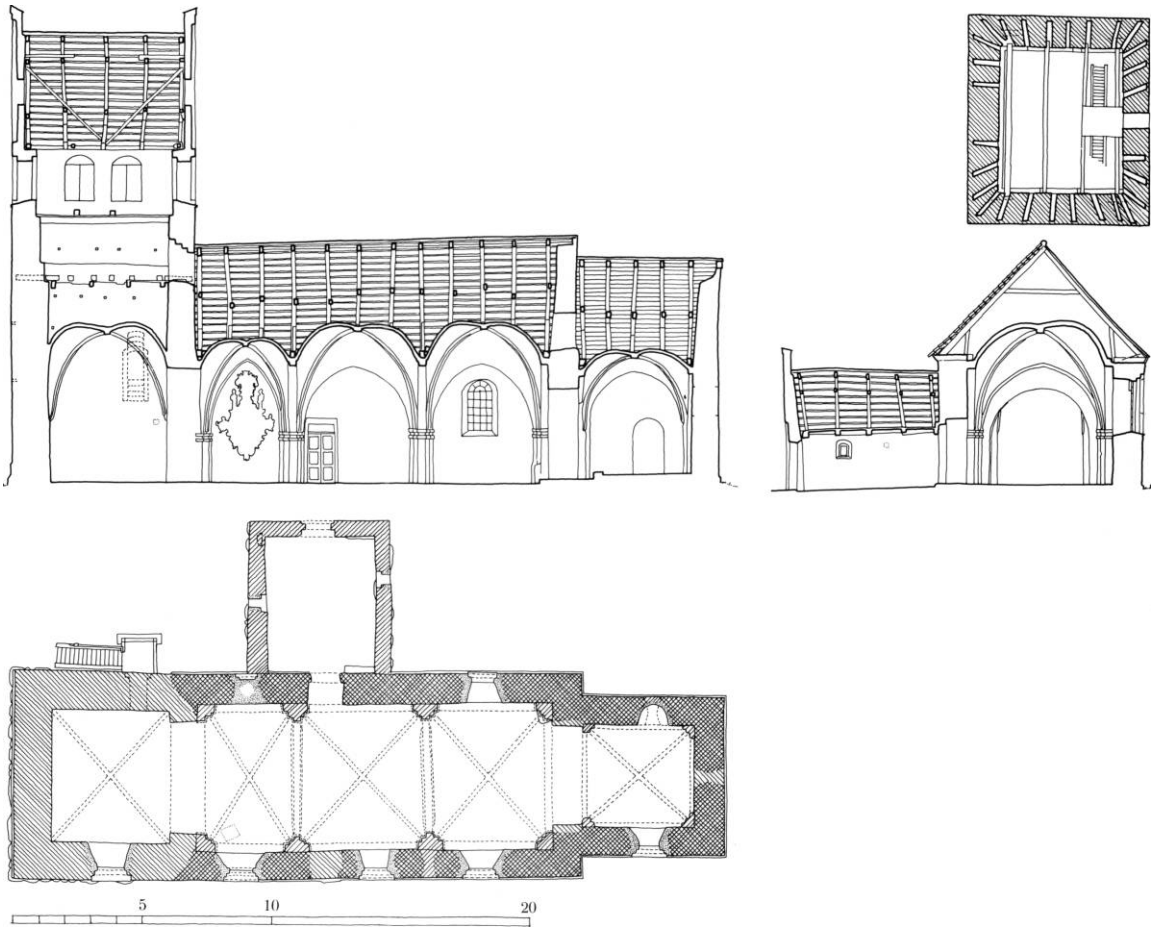

Fig. 4. Længdesnit, plan af bjælkehulslag i tårnets mellemstokværk (s. 2497), snit gennem våbenhus og skib samt grundplan 1:300. Målt 1972 af Paul Bak m.fl., tegnet og suppleret af KdeFL. - *Longitudinal section, horizontal section in tower, section through porch and nave, and ground-plan.*

skjoldbuer, der er en hel sten brede, ligesom gjordbuerne, og med vederlag, der angives af to svagt fremspringende skifter. Det vestligste fags søndre kappe indeholder en nu tilmuret åbning for en *lem.*[20] De østre hjørnepillers udformning tyder på, at der her har stået †*sidealterborde.*

Tilsyneladende er det forud for korets overhvælvning, at *triumfbuen* er *udvidet* til en bredde, der omtrent svarer til korets, således at dettes vestre hjørnepiller, trods kraftig behugning, springer frem for den rundbuede åbnings vanger.

Det kraftige, næsten overdimensionerede, med skibet jævnbrede *vesttårn* er formentlig rejst i årtierne før reformationen. I sine grundtræk er det beslægtet med tårnet i Odder. Materialet er overvejende munkesten i munkeskifte, dog er der forneden over markstenssylden anvendt granit og kvadre, der sandsynligvis stammer fra skibets samtidigt nedbrudte gavl. Vestsidens skråkantsokkel må således være udflyttet, ligesom det ses andre steder i stiftet. Bagmurene er forneden af marksten, højere oppe af mursten i munkeforbandt med ridsede fuger. På vestfacaden aflæses tilmurede bomhuller.

Tårnrummet åbner sig mod kirken med en bred, spidsbuet arkade, hvis vanger flugter med skibets vestre hjørnepiller, der ser ud til at have eksisteret forud for gavlens ombygning. Rummet overdækkes med et krydshvælv, der

hviler på forlæg i alle fire vægge og således har udgjort en del af projektet. Den store arkade og udformningen af hvælvet, der er mage til dem i skibet, er blandt de forhold, der røber tårnrummet som en velplanlagt udvidelse af kirkerummet. På denne baggrund er det sandsynligt, at der fra begyndelsen har siddet et vindue i tårnrummets sydside, hvoraf det eksisterende er en udvidelse.

Mellem hvælvet og klokkestokværket indeholder tårnet et par lave mellemetager, hvis adskillende bjælkelag kun har gulvbrædder i østsiden, i tilknytning til den oprindelige, 1892[14] udvidede gennemgang til skibets loft. Rummet oplyses af et omdannet, fladbuet vindue i syd.

Umiddelbart over øvre mellemetages (gulv)-bjælkelag er der i alle fire mure, altså også i østsiden, gennemgående, udvendig nu lukkede bjælkehuller, placeret i samme niveau og fordelt med fire, mere eller mindre tværstillede i hver side og tre diagonalrettede i hvert hjørne[21] (fig. 4). Sådanne bjælkehulslag, der under byggeriet bar stilladser og siden har kunnet udnyttes ved kalkning og anden vedligeholdelse, findes oftest ved tårnenes tagfod. Sammenholdt med eksistensen af indrykninger af vægplanet og et svagt afsæt, der synes at kunne registreres på vestfacaden, forekommer placeringen af denne »bjælkestjerne« måske at kunne støtte en lokal overlevering om, at tårnet er opført i to omgange. Der iagttages dog ingen omstændigheder, som antyder en længere pause i byggeriet.

Der er adgang til tårnets øvre stokværk ad en fladbuet, udvendig falset dør på nordsiden, hvor nogle trin i åbningen leder op til oversiden af tårnrummets hvælv. Den højtsiddende indgang nås via en udvendig, sortmalet egetræstrappe, der mellem forsidens stolper oplives med et kunstfærdigt udsavet bræt (fig. 5). Trappen nævnes første gang 1862 og ønskedes 1870 tjæret; 1882 og senere[14] skulle den fornyes og 1906[13] males med lys oliefarve.

Klokkestokværket har mod hvert verdenshjørne et par udvendig falsede, nærmest rundbuede glamhuller, hvis udformning, ligesom tårnets facader i øvrigt, præges af istandsættelser og skalmuring; sydmuren har i de øvre etager været genstand for en større reparation med små gule sten. 1803[16] ønskedes der sat låger for lydhullerne. Tårnets taggavle, hver med elleve brynede kamtakker, vender mod øst og vest og dekoreres med syv spidsbuede højblændinger, der har fælles fodlinie og i bredden er afstemt med kamtakkerne. Udformningen er beslægtet med østgavlen i Odder (s. 2529), dog har bygmesteren i Bjerager udeladt de blændinger, som svarer til de to nederste kamtakker i hver side. Herved er tårnets breddevirkning reduceret kendeligt.

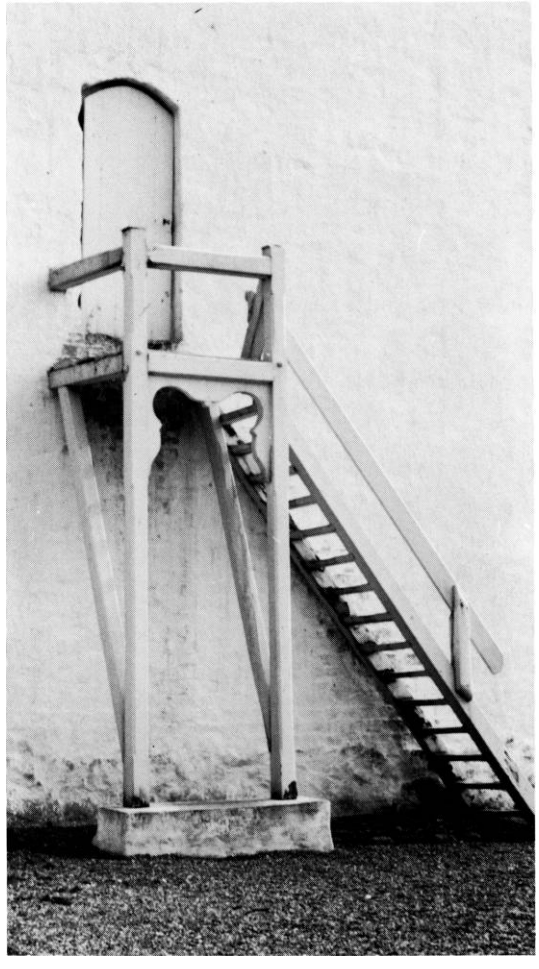

Fig. 5. Trappen til tårndøren (s. 2497). Hans Stiesdal fot. 1963. - *Steps leading to entrance-door in the tower.*

Våbenhuset foran norddøren er relativt stort i udstrækning, men holdt så lavt, at kippen løber ind på skibets nordmur neden for sugfjælen.

Fig. 6. Kirken set fra sydøst. Hugo Matthiessen fot. 1912. - *The church seen from south-east.*

Bygningen, der er rejst af rå kamp på en syld af marksten, er uden særlige stilistiske træk, og er formentlig opført i årtierne før reformationen. Flankemurene afsluttes med falsgesims, og den prunkløse gavl, hvis fladbuede dør sidder i spidsbuet spejl, krones med brynede kamtakker. Der er to små vinduer, hvoraf det østre kan være oprindeligt, men er udvidet i lysningen. Våbenhuset, der nævnes første gang 1719,[16] da loftet behøvede reparation, har i det nordvestre hjørne haft en †*blystøberkamin,* der 1862 kaldes en »smelteovn« og ifølge den stedlige tradition[14] blev »brugt ved reparation af blytaget«. Rester af, hvad der 1862 betegnedes »smedeskorstenen«, konstateredes 1973 ved ommuring af den nederste kamtak (jfr. Tiset, s. 2240). 1855[13] beordrede synet kalkkulen fjernet (jfr. s. 2443), og 1869 stilledes to bænke i våbenhuset, fornyet 1953.[14]

Gulvet i koret blev 1619[15] sænket, for at altertavlen kunne fa plads under hvælvingen, og 1737[16] skulle belægningen »forbedres med teglsten«.[22] 1803[16] var gulvet sunket over en begravelse i sydsiden og ønskedes 1836[23] omlagt. I 1850'erne[13] foreslog synet, at der lagdes »hvide sten« i koret, men de indkøbte sten blev vist i stedet anvendt i stolestaderne; i våbenhuset lagde man gule tegl. Synsprotokollens beskrivelse 1862 oplyser, at der inden for alterskranken lå hvide fliser, mens alle andre gulve var af mursten. Senere kom der brædder i stolestaderne. Ved den indvendige istandsættelse 1974 samledes ældre mursten i våbenhuset, hvor de lagdes på fladen med et bånd mellem dørene af kantstilede sten i mønster. De øvrige gulve, der er udført med nye gule sten, fastholder den ældre disposition, hvor de kantstillede tegl i koret er ordnet i kvadratiske felter, i tårnrum og skib i sildebensmønster (jfr. fig. 7, 8 og 9).

1615[15] omtales et »stort nyt *vindue* de hug på kirken«, og samtidig ordnede en glarmester fra Skanderborg to andre. Det nyetablerede eller

Fig. 7. Indre mod øst. Fotografi omkring 1900 i Historisk arkiv for Odder og omegn. - *Interior looking east.*

udvidede vindue kan ikke lokaliseres, men man konstaterer, at i skibets nordside, hvor der ikke iagttages spor efter oprindelige vinduer, er der i det vestligste fag, i efterreformatorisk tid, muligvis allerede i 1600'rne, indsat et falset, fladrundbuet vindue; det er udført med små sten og tilmuredes 1936 som følge af flytningen af Thomas Madsens epitaf. Efter synets forslag 1856[13] anskaffedes fem jernvinduer med trækruder, og et par år senere ønskedes indsat et tilsvarende i nordsiden af skibets østligste fag. Der ser ud til at være forløbet en tid, før henstillingen bragtes i værk. Tilsyneladende er de eksisterende, rundbuede, udvendig falsede vinduer identiske med dem, der indsattes ved midten af forrige århundrede.

Tagene på tårn og våbenhus stod teglhængte 1615,[15] da de nævnes første gang; samme år skulle der udkastes sne fra kirkeloftet. 1715[16] var nogle tagsten afblæst »over kirke og tårn«, mens korets sydside 1746[16] manglede en halv tavle bly. 1862[14] svarede tagmaterialernes fordeling til den, der fandtes før 1981, da alle tage hængtes med vingetegl: Bly på koret og skibets sydside, i øvrigt tagsten (jfr. fig. 6). Kun enkelte stykker af de ældre egetagværker med eet lag hanebånd er bevaret; korets to bindbjælker kan stamme fra det oprindelige træloft. Tårnets egetagstol har to lag hanebånd og afsværtninger (jfr. fig. 4).

Opvarmning etableredes 1892 ved hjælp af en indmuret ovn i skibets nordside, øst for indgangsdøren, og med indfyring fra våbenhuset (jfr. fig. 7); ovnen fornyet 1904.[14] Et nyt anlæg, nedgravet under gulvet, fungerede fra 1921 til 1955,[24] da der installeredes elektrisk opvarmning. Efter en lokal indsamling kunne elektricitet indlægges 1926.[14]

Efter den indvendige istandsættelse 1974 står kirken idag hvidkalket inde og ude; indvendig kalkning nævnes 1615.[15] Vindskeder og sugfjæl, der tidligere var lyse, står efter tagenes

Fig. 8. Indre, set mod øst. LL fot. 1981. - *Interior looking east.*

fornyelse 1981 sorte. Loftet i våbenhuset er rødmalet. I korets nordmur er indhugget en rund niche, udvidet 1880,[13] hvori 1862[14] præstens stol stod »skjult med et forhæng«.

KALKMALERIER

Fragmenter af en sengotisk rankedekoration (fig. 26) i lys okker og gult er 1936 afdækket, dels på skibes sydvæg, synlig inde fra prædikestolen, dels i tårnrummets nordvestre hjørne, 195 cm over gulvniveau. Sidstnævnte sted ligger dekorationen på et tyndt kalklag lige på kampestensmuren.[25] - †*Kalkmalerier.* I forbindelse med kalkning af kirken 1967 fandt man både i kor og skib ensartede, senmiddelalderlige hvælvdekorationer, der antagelig er samhørende med de ovenfor beskrevne. Atter overkalket.[26]

INVENTAR

Oversigt. Regnskaber bevaret fra 1600'rnes første del gør det muligt at sætte navne på flere af de håndværkere, der har leveret kirkens inventar: Prædikestolen er 1613 udført af Stig snedker, mens billedhuggerarbejdet er skåret af Oluf Olufsen fra Hiemølle; denne har tillige udført altertavlen 1617 og lydhimlen 1619. Gevard maler fra Odense har stået for evangelistmalerierne både her og på den beslægtede stol i Torrild. Muligvis er Oluf Olufsen også mester for degnestolen, med karakteristiske ansigtsmasker. Den romanske løvefont, der en tid har prydet Rathloudals have, kan stamme fra kirken eller fra en af de nedrevne kirker i herredet.

Alterbordet består af et fyldingspanel, af eg, fra 1619, men delvis fornyet 1951.[14] Bordet er 93 X 134 cm (81 cm dybt), målt på bagsidens oprindelige panel, der har bredt, profileret rammeværk og enkel bræddelåge med fliget nøglebeslag og hængsler. Ifølge regnskaberne[15] var

Fig. 9. Indre, set mod vest. LL fot. 1981. - *Interior looking west.*

1619 fortinget med snedker Oluf Olufsen (jfr. altertavle og prædikestol) om et nyt »forlistet« alter »pernel« samt et skab under alteret beregnet til at lægge messeklæderne i. Fire stolper blev desuden nedgravet i jorden inde i alteret. - Bordets øvrige, delvis fornyede paneler, har på forsiden to rektangulære fyldinger, enderne hver én. Umalet, forsiden ferniseret.

Det murede †*alterbord* blev 1619 nedbrudt af to pligtsfolk for at skaffe plads til den nye altertavle.[15]

†*Alterklæder.* 1616[15] var alterklædet blåt, 1687[27] rødt og 1715[16] beskrevet som et »rødt pløsses« (plys) klæde. 1862 bestod det ligesom †messehaglen af sort fløjl med sølvtresser, men ønskedes erstattet af et rødt.[15]

Altertavlen (fig. 10), fra 1617, med malet stafferingsår 1625, er et velgennemført renæssancearbejde af Oluf Olufsen fra Hiemølle i Fruering sogn (Hjelmslev hrd.), der også har leveret prædikestolen samt flere arbejder til egnens andre kirker, desuden sandsynligvis et epitaf i Århus Vor Frue (nr. 1, s. 1191 f.).

Om erhvervelsen af altertavlen beretter regnskaberne,[15] at Oluf Olufsen fik 2 X 26 dl. for af eget egetømmer og på egen kost at gøre altertavlen, mens hans svende fik 2 dl. i drikkepenge.[28] Tavlen blev udført i mesterens værksted i Hiemølle, og ved opstillingen i koret 1619 måtte gulvet sænkes for at skaffe plads til tavlen »under hvælvingen«.

Tavlen,[29] der har mange lighedstræk med Torrilds fra 1610, af samme mester, er en firsøjletavle med kartouchevinger og -topstykke. Fodstykkets rektangulære fylding flankeres af postamentfremspring med skåret Jesumonogram. Den kvartrunde bjælke ovenover er prydet med beslagværk i fladsnit, afbrudt af kon-

soller med englehoved (fig. 16). Storstykkets forsænkede midtfelt, med ædelstensbosser på rammen, flankeres af to par korintiske søjler, hvis beslagværksprydbælter indfatter et lille diademhoved. Sidefelternes slanke arkader er smykket med et dukatmønster. Over den glatte frise, med rosetprydede fremspring over storsøjlerne, bærer den forkrøppede gesims yderst to tårnformede renæssancespir, inderst to joniske pilastre med dråber og beslagværk flankerende et rektangelfelt. Gesimsbjælken, med slyngbånds- og rosetornament, bærer yderst dels to småspir, dels et kartouchetopstykke med tre særprægede topblade. Kartouchevingernes fintformede bestanddele, der snor og fletter sig ind i hinanden, indfatter i storvingerne et cirkelfelt med slyngbåndsramme omkring englehoved, i topvingerne en halvroset i dukatmønstret ramme. I topkartouchen ses to små, flade løvemasker og i fodfeltets vinger spinkle bladkviste.

Tavlen står siden P. Rahbeks restaurering 1910[30] med en ny renæssancestaffering, udført på grundlag af den oprindelige, fra 1625, og med samtidige malerier. Sort og guld dominerer og er anvendt således, at sort i hovedsagen danner baggrund for de gyldne ornamenter; vingebaggrunden dog rødbrun. Søjleskafter og vingernes yderrande er hvide, mens lazurfarverne rødt og grønt ses på beslagværk og diamantbosser. Indskrifterne står gule, på sort bund. I frisen, med versaler: »Anno ecce agnvs dei (se Guds lam) 1625«. I de øvrige felter fraktur, i fodfeltet nadverordnene (»Matth. 26. Marc. 14. Lvc. 22. Cor II.«). I storstykkets nordre smalfelt: »Psalme XXII. Jeg er en Orm ...«, i søndre felt: »Apocal. I. cap. (18.v.). Jeg vaar død, oc see ieg er leffuende ...«. I topfeltet står »Jahve«, med hebraiske bogstaver.

De oprindelige farver, på kridtgrund, blev for størstedelen afrenset før en overmaling 1861,[14] omfattende hvidt på storsøjlerne, i øvrigt med gråt i to nuancer og blåt samt lidt sort og ægte guld; indskrifterne, med skriveskrift og fraktur, stod gule på sort. Også de to malerier har faet en overmaling, men ifølge synsprotokolen netop ikke i 1861, men formodentlig engang i 1800'rne.[31] I midtfeltet, 100,5 X 100,5 cm, er i olie på træ malet Kristus på korset mellem Maria og Johannes, udført efter et stik af Johan Sadeler efter Christoff Schwartz;[32] den knælende Maria Magdalene i forgrunden må være taget fra et andet forlæg. Maria har vissengrøn kappe, Johannes blå-grøn kjortel og rød kappe, mens Maria Magdalene bærer en grøntfoeret, rød kappe over en lys, blomstret kjole. Kristi lændeklæde er hvidt ligesom skriftbåndet med bogstaverne »JSNR«(!). Baggrunden med Jerusalem by er grå med en blå og hvid lysning bag Kristus. Topfeltets opstandelsesmaleri har sort og gul farveholdning. Over den grå grav og på dybsort baggrund ses den rødt kappeklædte Kristus omgivet af en flerrandet gul-hvid-rød skybræmme. De tre skræmte soldater i forgrunden har røde og brune dragter, den ene grøn kappe. I billedets venstre side ses de tre kvinder på vej til graven, i baggrunden Jerusalem. Den kraftige overmaling, der imidlertid nøje har fulgt forbillerne, har givet malerierne, især midtfeltets, et tydeligt yngre præg.

Den tidligere **altertavle,* et sengotisk fløjalterskab, blev 1619[15] solgt til Randlev kirke (jfr. s. 2474).

Altersølv. Alterkalk (fig. 11) og *disk,*[33] 1758, udført af Horsens-guldsmeden Knud Rasmussen Brandt. Den 24 cm høje kalk har sekstunget, profileret fod over tilsvarende, flad fodplade; på en af tungerne er graveret et latinsk kors omgivet af stråler og med et skriftbånd, hvorpå indprikkede, store skønskriftsbogstaver: »I. N. R. I.«. På korset er nittet en støbt Kristusfigur (jfr. kalken i Gosmer). Sekskantede skaftled ledsaget af små, skråkantprofiler samt gotiserende knop med spidse, krydsskraverede blade og seks fremspringende rudebosser med graverede versaler: »IESUS. N.« (Nazarenus, fra Nazareth). Stort bæger, der under mundingsranden har en graveret kursivindskrift: »Kaarsfæste Frelser God, Giv Naade alle Giæster, at dee Paa Dette Blod, aliene Troen Fæster, 1758.« På fodpladen mesterstemplet (Bøje II, 1982, nr. 6147). 1933 er tilføjet et halvlåg med tud. - Den tilhørende disk, 15,8 cm i

Fig. 10. Altertavle 1617, udført af Oluf Olufsen, Hiemølle, stafferet 1625 (s. 2501). LL fot. 1981. - *Altarpiece, made 1617 by Oluf Olufsen, Hiemølle, painted 1625.*

Fig. 11. Alterkalk 1758, udført af Knud Rasmussen Brandt, Horsens (s. 2502). LL fot. 1981. - *Chalice 1758, made by Knud Rasmussen Brandt, Horsens.*

tvm., er flad og glat; på randen dobbelte konturlinier samt et cirkelkors med stråler og herunder mesterstemplet.

Den forrige *†alterkalk* og *†disk,* tidligst nævnt 1616,[15] karakteriseredes 1687 som »liden og ganske forgyldt«.[27]

Vinskummeske, stemplet (19)04 og A. F.

Oblatæske 1982, stemplet »Cohr«.

†Oblatæske, †vinkande og †skål, 1862, fra Den kongelige Porcelænsfabrik.

†Flasker. 1616[15] havde kirken en flaske af sølv og en af tin; 1687[27] to tinflasker, den ene på én pot, den anden på tre potter.

Sygesæt, anskaffet 1862[14] til brug sammen med hovedkirken Randlev (s. 2480).

†Sygesæt nævnt i inventariet 1616.[15]

Alterstager (fig. 12), o. 1625-50, tidligst omtalt 1687,[27] 39 cm høje, i hovedsagen svarende til Harlevs (s. 2020).[34] Over fodens to flade vulster består skaftet af balusterled adskilt af fladtrykt kugleled mellem skiver. Et lavt cylinderled formidler overgangen til den flade lyseskål. Nyere, iskruede lysepiber hvori en 11,5 cm høj messinglysetorn. - En gammel *†lysestage* af jern nævnt 1687.[27]

Syvarmet »Titusstage« skænket 1933.[14]

†Røgelsekar. 1616 omtales et »ildkar«.[15]

†Messehagler. 1616[15] var haglen af rødt fløjl, 1687[27] af »blommet« fløjl med brede sølvkniplinger. 1745[16] var anskaffet en ny, muligvis identisk med den 1862 omtalte, af sort fløjl med sølvtresser (jfr. †alterklæde). En 1870 anskaffet hagel blev, som det ofte var tilfældet, omsyet 1878 og 1903.[14]

Alterskranke, 1861, bestående af slanke, drejede balustre og profileret håndfang, opstillet i bølget form, udbuet foran alteret, for at den kunne rumme så mange kommunikanter som muligt;[14] en låge i hver side, ved væggene en endestolpe med topurne. Balustrene uægte forgyldt, håndfang og endestolper sorte; oprindelig perlemalet, med brunt håndfang. 1842 øn-

Fig. 12. Alterstage o. 1625-50 (s. 2504). LL fot. 1981. - *Altarcandlestick c. 1625-50.*

Fig. 13. *Døbefont 1859, af støbejern, nu i Odder museum (s. 2505). Odder museum fot. 1985. - *Baptismal font 1859, of cast iron. Now in Odder museum.*

skedes »rækværket« flyttet frem, da præsten, på grund af den korte afstand (1 alen 2 tommer) til alteret, kun med største vanskelighed kunne foretage sakramentets uddeling.[13]

Døbefonte. 1) (Fig. 14), romansk, af rødlig, sortkornet granit, kummen mere grovkornet end foden. Den 79 cm høje font er en forenklet udgave af den af Mackeprang (Døbefonte s. 234ff.) karakteriserede klassiske type af østjyske løvefonte, nærmest beslægtet med den såkaldte Galtengruppe (jfr. ovenfor s. 2110). Den lave og skævt afrettede kumme, 73-75 cm i tvm., har skrå indersider og er 27,5 cm dyb. Mundingsrandens overside har to spinkle profilstave. På siderne ses i lavt relief to modstillede løvepar, det ene med et fælles, fem cm fremspringende, primitivt menneskehoved, hvis hår er markeret med parallelle, bagudstrøgne riller. Løverne har stive mankekrøller og hale, der er ført mellem benene og op over ryggen, hvor den breder sig ud i en stiv, fembladet palmet. Det andet løvepar har hver sit profilstillede hoved, hvis munde (med kraftige underkæber) fra hver side gaber over tværarmen på et latinsk kors, med endeknopper. Løvernes haledusk er reduceret til et langt sideblad flankerende en midtknop. Det lave, koniske skaftled, med øvre rundstav, er hugget i ét med kummen. Foden, der er af gruppens vanlige type, har øvre vulst og på siderne rundstavindrammede buefelter med primitive løvefremstillinger. De tre har hale, endende i knop, ført lige hen over ryggen, den fjerdes er ført op over ryggen som på kummens løver og ender i lille treblad. På sviklerne sidder fem cm fremspringende menneskehoveder. - Fonten blev 1945[14] opstillet under korbuen i nord, skænket til kirken af Rathlousdals ejer. Indtil da havde den en tid lang prydet Rathlousdals have.[35]

*2) (Fig. 13), 1859, af støbejern, 78,5 cm høj, svarende til den, der har stået i Randlev (s. 2481, nr. †2). Balusterformet skaft på klok-

Fig. 14. Romansk døbefont (s. 2505). LL fot. 1981. - *Romanesque baptismal font.*

Fig. 15. Prædikestol 1613, udført af Stig snedker, billedskærerarbejdet af Oluf Olufsen; stafferet 1616 af Gevard maler fra Odense. Lydhimlen tilføjet 1619 af Oluf Olufsen (s. 2506). - *Pulpit 1613, made by Stig the carpenter, carved work by Oluf Olufsen; ornamentation 1616 by Gevard the painter from Odense. Sounding board added 1619 by Oluf Olufsen.*

keformet fod, hvorpå støbt plade med årstallet i relief. Skålen, 62,5 cm i tvm., har hvælvet kant. Skaft og skålunderside står nu i jernets sorte farve, skålens overside hvidmalet. 1876 blev fonten malet brun.[14] Nu i Odder museum (inv. nr. 1975-913).

Dåbsfade. 1) 1949, af sølv, tegnet af arkitekterne Draiby og Fritz, og leveret af guldsmed Erichsen, Århus.[14] *2) 1859, af messing, tilpasset støbejernsfontens (nr. 2) skål, 39,5 cm i tvm.; lille, ombukket kant. På fadets underside er fæstnet en lille messingring til ophængning. I Odder museum (inv. nr. 1975-913a).

Dåbskander. 1) 1955, af sølv, tegnet af arkitekterne Draiby og Fritz, leveret af guldsmed Viggo Christensen, Odder.[14] *2) 1862, af tin,[14] 25,5 cm høj, af samme type som kander i Odder og Randlev; et lille kors fungerer som lågknop. Nu i Odder museum (inv. nr. 1975-913b). 3) Nyere, af porcelæn, ude af brug.

Prædikestol (fig. 15, 17-19) med skåret årstal 1613, snedkerarbejdet udført af Stig snedker, billedskærerarbejdet af Oluf Olufsen (jfr. altertavlen) og stafferingen 1616 af Gevard maler fra Odense. *Lydhimlen* er tilføjet 1619 af Oluf Olufsen.

Kirkeregnskaberne[15] giver udførlige oplysninger om fremstillingen: 1612-14 indkøbtes »ege-klov« og tømmer, der på vogn førtes til snedkeren, som med to svende arbejdede i tolv uger på stolen. I betaling fik »sti(g) snedker«, medregnet kostpenge til svendene, 1 dl. om dagen, dvs. 36 dl. pr. uge, desuden til svendene 2X18 dl. samt til drikkepenge ½ dl. til hver.[28] Snedkeren hentedes i »Aars« (Århus). I kirken anbragtes en stolpe og tre fodstykker til at sætte stolen på. Oluf snedker, der hentedes i Hiemølle, fik i betaling, på egen kost, for at skære »9 piller, 8 englehoveder og 8 troldehoveder«, 2X5½ dl.; hertil kom kost i de fem dage à 9 sk., der brugtes til »at indsætte dem«.

Prædikestolen består af fire fag med koblede frisøjler (»piller«) på hjørnerne (kun en enkelt ved trappe og væg), foranstillet hjørneknækkede, listeindrammede felter. De korintiske søjler har kannellerede skafter og prydbælter med tætsiddende diamantbosser. Storfelterne omgives af rammer med en skråstillet æggestav, og i fyldingerne[36] er arkader, hvis omløbende rammer ligesom på altertavlen er prydet med et dukatmønster på snor. I sviklerne ses reliefskårne, brede englehoveder. Gesimsen har lister med æggestav, tandsnit og perlesnor; i den smalle frise, med hjørnefremspring over storsøjlerne, er en indskrift med reliefskårne versaler: »loan. 8 (vers 51). Sandelig sand. siger

Fig. 16-19. Englehoved og løvemasker skåret af Oluf Olufsen. 16. Fra altertavlen 1617 (jfr. fig. 10; s. 2502). 17-19. Fra prædikestolen 1613 (jfr. fig. 15; s. 2507). LL fot. 1981. - *Angel's head from the altarpiece 1617 and lion masks from the pulpit 1613, all carved by Oluf Olufsen (cf. figs. 10 and 15).*

ieg eder, dersom nogen holder mit ord hand skal icke se døden e(vindeligen). 1613«. Fodstykkets rige, men glatte profillister forkrøpper om de knækkede hjørnefremspring, hvorpå reliefskårne, fantasifulde, skelende løvemasker (»troldehoveder«) (fig. 17-19). Under hjørnerne har muligvis ligesom i Torrild hængt englehoveder hvorimellem kartouche-hængestykker. I postamentfelterne står med reliefskårne versaler en indskrift fra 2. Mosebog 20,24: »Exod. 20. paa hvilcken sted ieg giør / min nafns ihvkommelse, did vil ieg komme til dig / oc velsigne dig. psal. 95 (v. 7-8) dersom i hører her / rens røst i dag, da forherder icke eders hierte.«

Den sekskantede lydhimmel (med bredere bagside) er efter fortingning med Oluf snedker »gjort af egetømmer . . . med udskæring, engelkopper og spir derpaa« for ialt 32 dl. samt 1 dl. i drikkepenge (og på egen kost). Tømmeret blev købt ekstra. Profillister og frise med fremspring svarer til prædikestolens. Under hjørnerne hænger store, flade englehoveder (»engelkopper«) med frugt- eller blomsterkranse om panden, der viser tydelig påvirkning fra prædikestolen i Århus domkirke (s. 556ff. og fig. 335-336). Herimellem ses kartoucheformede hængestykker. Kun et af de tilsvarende, men høje, udsavede topstykker var bevaret, de øvrige blev nyskåret ved restaureringen 1909 lige-

Fig. 20. Fantasihoved fra degnestol (jfr. fig. 21) (s. 2509). LL fot. 1981. - *Fabulous head from parish clerk's seat (cf. fig. 21).*

som hovedparten af tandsnittene på indersiden. På hjørnerne står tårnformede spir (som altertavlens) endende i hjerteblade. Lydhimlens underside er ved tandsnitdekorerede lister delt i seks felter med en skåret, seksoddet stjerne i hver. Midtpå en tredobbelt roset, den inderste med hjerteblade, hvorunder en due med brede, udslåede vinger.

1909 blev stol og himmel istandsat[29] og en nystaffering foretaget på grundlag af de oprindelige farver, dog med variationer i farvetonerne. Storfelternes evangelistmalerier, der var stærkt afskallende, blev lagt fast. Den oprindelige staffering var udført 1616 af »Gieffuert« (Gevard) maler af Odense for 40 dl.;[37] hertil betaltes for hans kost selvtredie i fire uger og tre dage 13 dl. 1 mk., og svendene fik i drikkepenge 3 dl. Gevard maler hentede »guld og anden farve« i Århus.[38] Evangelistmalerierne er udført i olie på træ med anvendelse af en af Wierix' apostelserier som forlæg,[39] ligesom i Torrild af samme maler. På en mørk baggrund ses de brogetklædte evangelister stående med bog og med malerens egne tilføjede evangelistsymboler. Navnene er skrevet med gule versaler ved siden af deres hoveder. Fra øst: »S. Matthe(us)«, muligvis identisk med seriens apostel med samme navn, hvis hellebard her er fjernet, »S. Marcvs«, der står med krydsede ben, støttende sig til en kølle ligesom forlæggets Jakob den Yngre, og »S. Lvcas«, der her er skægget ligesom forlæggets Peter, hvis hængende nøgle her har taget form af en stav med nedhængende blækhus. I vægfeltet ses »S. Iohan(n)es«, signeret »L. Rastrvp pinxit 1909«.[40] Ifølge Chr. Axel Jensens indberetning 1906 var dette felt da tomt og sort, mens de tre andre felters oprindelige malerier var særdeles gode, omend noget overmalede og reparerede. Restaureringen 1909 synes kun i ringe grad at have ændret på dette forhold.[41]

Ved istandsættelsen 1909 fjernedes en hvid overmaling, antagelig fra o. 1862,[14] kun med lidt guld på kapitæler og sort baggrund for gule indskrifter. Efter nystafferingen står stolen i hovedsagen med rødt og grønt som baggrund for en dominerende forgyldning på alle kanter, kapitæler og løvernes manker, mens deres hoveder er forsølvede. Lazurgrønt og rødt veksler på dukaterne, søjlernes diamantbosser er blå, indskrifterne gule på sort bund. Lydhimlens staffering er foretaget på grundlag af de oprindelige farver, der var bevaret på det ene topstykke: lysrød bundflade, kanterne gullige, enkelte detaljer grønne, midtcirklen sort med et stort, forgyldt D. I de øvrige topstykkers midtcirkler er nymalet bogstaver, så der nu læses, fra øst: »D O M D«. I frisen står med uægte forgyldning på sort: »Verbvm mev(m) no(n) revertitvr ad me vacvv(m). Esa LV. vers XI.«

Ved kirkens restaurering 1936 fjernedes resterne[42] af den oprindelige trappe, sat 1612-16,[15] af kampesten beklædt med træ, og i muren indsattes tre jernbjælker til at bære stolen. Samtidig sænkedes både stol og himmel ca. 30 cm, og begge dele drejedes mere ud mod skibet. Ny bærestolpe og opgangspanel blev udført til erstatning for det enkle fyldingspanel, der var opsat 1863,[14] og som strakte sig under

korbuens sydside ind i koret. To af de oprindelige fag var dog bevaret med deres staffering, hvidmalede mauresker på rødbrun bund, der istandsattes.[43]

†Muret prædikestol. 1612-13 nedbrød og »udførte« tre karle den gamle, murede prædikestol.[15]

Stolestader, 1936, af fyr, udført af snedker Rasmus Rasmussen, Dyngby, efter tegning af arkitekt V. Norn. De lige afskårne gavle har hver tre kannellerede pilastre under glat tværbræt samt øvre tandsnitliste. Ryglænene har fyldingsfelter på begge sider; glatte vægpaneler. Gavlene er malet brunviolette med grønne pilastre og hvide tandsnit, det øvrige grågrønt.

†Stoleværk er tidligst omtalt 1615, da der forfærdigedes noget på »skamlerne« i kirken. 1619 lavede to snedkere i to dage nogle nye skamler og reparerede andre.[15] 1742 meldes stolene i god stand.[16] 1838 ønskedes fruentimmerstolene vest for indgangen fornyet.[23] Ifølge en beskrivelse 1862[14] var de gamle stole mest af ferniseret[13] egetræ, med høje, godt udskårne endestykker, men alle »åbne«, dvs. uden døre. Der var 29 mandfolkestole med en fyrreliste til rygstød, 27 stole til qvindfolk, uden ryglæn. 1862[13] ønskedes stolene forandret, opstillet på række med ensartet form, hvortil skulle høre en 16 tommers rygbeklædning. Året efter anskaffedes imidlertid nye stole,[14] (jfr. fig. 7) af egetræsmalet fyr, hvis glatte gavle var afsluttet med buede profillister; endestolperne i øst og ved indgangspanelerne havde drejede topspir. Der var (1933) 24 stole[44] på mandssiden, 23 på kvindesiden, alle uden døre.[14]

Præstestolen er en armstol, sandsynligvis fra 1879,[14] med svungne armlæn og lille balusterled ved overgangen til de forreste, drejede ben; nyere læderbeklædning på ryg og sæde. Anbragt i niche i korets nordvæg ligesom den tidligere †præstestol, der 1862[14] var skjult af et forhæng.

Degnestol (fig. 21), o. 1625, af eg, muligvis udført af Oluf Olufsen. Den har højt rygpanel, hvis udsavede vanger foroven ender i ansigtsmasker; den ene, velskårne maske (fig. 20) er udført i relief og indgår i sidens reliefskårne

Fig. 21. Degnestol fra o. 1625 (s. 2509). LL fot. 1981. - *Parish clerk's seat from c. 1625.*

beslagværk, med halvroset. I vangerne er indtappet dels sædebrættet, dels et panel, der forbinder stolen med den lidt lavere pult. Både rygpanel og pultfront har brede bueslag, hvis pilastre er smykket med slyngbånd på ryglænet og dukatmønster på pulten (alt svarende til altertavle og prædikestol), der tillige har flankerende slyngbånd. I sviklerne akantusblade og under bueslaget en lille tungebort. Pulten har glat fod- og frisefelt over profilliste samt gavle, der er karnisformet udsavet mod det skrå pultbræt. På dettes profillister er indskåret forskellige degnenavne og årstal. På næstnederste liste: »Lvcas Georgÿ Horsnensis die 12. septemb. anno 1628«. På den nederste: [Ioannnes petri] Assen[ensis] 16[80. Hans] lensen 1796, fød 1760 den 29. ian«.[45] På brættet indskårne bomærker, et med bogstaverne »PP« og årstallet 1640, et andet med »L H M«. Mellem bomærkerne »Mosah«, endvidere »IPA«.

Stolen står med en nyere staffering i gråt, lysbrunt samt rødlig marmorering i felterne.

1936 afrensedes en egetræsmaling; ingen spor af oprindelig staffering. Siden 1933[46] opstillet i skibets nordøstre hjørne over for prædikestolen. Oprindelig i koret, hvorfra den 1861f.[14] i forbindelse med alterskrankens fremrykning blev flyttet hen foran prædikestolen (fig. 7).

Et *skab* til messetøjet, anskaffet 1908.[14]

To *†fattigbøsser* (jfr. fig. 7), leveret 1880 og 1886 af blikkenslager J. P. Christensen, Odder; af sortmalet blik.[14]

†*Vestpulpiturer.* 1) Tidligst omtalt 1616, da det maledes af Gevard maler fra Odense.[15] 1842[13] ønskedes »det gamle og stygge« vestpulpitur nedtaget, hvilket skete før 1862.[14] 2) Formodentlig opsat 1909 i forbindelse med †orglets anskaffelse. Fjernet 1973.

Orgel, bygget 1974 af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Syv stemmer, ét manual og pedal. Manual: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Gedaktfløjte 4', Spidsfløjte 2', Oktav 1'. Pedal: Subbas 16'. Tegnet af H. P. Holm Nielsen i samarbejde med orgelbyggeriet. †*Orgel,* bygget 1909 af A. C. Zachariasen, Århus.[47] Et manual med fem stemmer: Bordone 16', Principale 8', Bordone d'amore 8', Salicionale 8', Ottava 4'. Pneumatisk aktion og vindlade.[48] Facade med klingende og stumme prospektpiber af zink. På pulpitur i kirkens vestende.[14]

Salmenummertavler. 1) 1909,[14] udskåret og malet, i stil med den da nyrestaurerede prædikestol, af maler Rastrup. På skibets nordøstre hvælvpille. 2) O. 1936,[14] med tandsnitliste foroven; ophængningstal af metal. Grågrøn, brun og sort. I tårnbuen, mod syd. †*Tavle* (jfr. fig. 7), muligvis identisk med den, der blev anskaffet 1864.[14] Enkel, rektangulær, ved lister delt i seks felter beregnet til indskudstalbrikker. Hvidmalet, tallene sorte. Ophængt på korbuens nordre del.

Præsterækketavle, 1974, af træ, med metalbogstaver og -tal; på tårnets nordvæg.

Lysekroner. 1) 1939, skænket af søskendeparret Karoline og Rasmus Lillemose;[14] 3x6 lysearme. Ophængt i skibets midtfag. 2-3) 1958,[14] 2x6 lysearme. I skibets 1. og 3. fag fra øst. †*Petroleumslamper* fandtes siden 1912. Oprindelig stammede de fra Århus domkirke (jfr. s. 601), hvorfra de kom til Odder kirke. Da elektrisk lys blev indlagt i kirken 1926, anvendtes fem store buelamper og to små under pulpituret.[14]

Kirkeskib,[49] femmastet bark »Alfa«, model af skoleskibet »Kjøbenhavn«, bygget og givet af sømand Henry Birchall Nielsen, Dyngby.[14] Skroget sort og mørkerødt, agterspejl og stævn forgyldt. 1939 ophængt under gjordbuen mellem skibets 2. og 3. fag fra øst.

**Ligbåre* (fig.22-24), skænket 1748, af fyr, svarende bl.a. til en i Ørting. Den er 48 cm høj, 80,5 cm bred og 390 cm lang medregnet bærestængerne, der på oversiden nærmest ladet har en udskåret bladstav, og som for enderne afsluttes af en krans af blade og vindrueklase. Ladet indrammes af bladprydede lister. Hver af de fire båreben (fig. 23) er smykket med skårne klokkeblomster, der også ses på de udsvejfede knægte. Foroven er påsat en plade med et reliefskåret englehoved, hvorunder en indskrift: 1) »I dag mig, 2) I morgen dig, 3) i dag rød, 4) i morgen død«. Bårens endestykker (fig. 22) er udskåret i form af svære regencekartoucher med palmegrene flankerende ovalfelt, hvorpå reliefskårne versaler: »Bierre / Ager kierk/kes ligborre / 1748« og »Er giuen / af justidsraad / Lassen paa Dy/vad 1748«. - Bærestængerne har spor af sort maling, bladværket grønt, vindrueklaserne hvide ligesom indskrifterne. Listernes blade blå med hvide mellemrum. Endestykkerne er sortmalede, med røde kanter, på englehovederne ses hvidt, rødt og grønt; klokkeblomsterne grønne på sort bund. Båren stod tidligere i vognporten.[50] 1913 skænket til Dansk Folkemuseum (har i NM 3. afd. inv. nr. 77.1913).

Klokke, omstøbt af »L. Andersen. Aarhus 1895. Felix Fuchs 1630«; 95 cm i tvm. Om halsen indskriften, med reliefversaler, hvis sidste del henviser til den tidligere, omstøbte klokkes støber og årstal (jfr. †klokke nr. 3). Over skriftbåndet en frise med krydsende rundbuer og trefligede blade. På klokkelegemet et vers forfattet af sognepræsten samt et latinsk kors med trekløverformede korsarmsender.

†*Klokker.* 1-2) Ved klokkeskatten 1529[51] afgav kirken to klokker, der »med al deres jern-

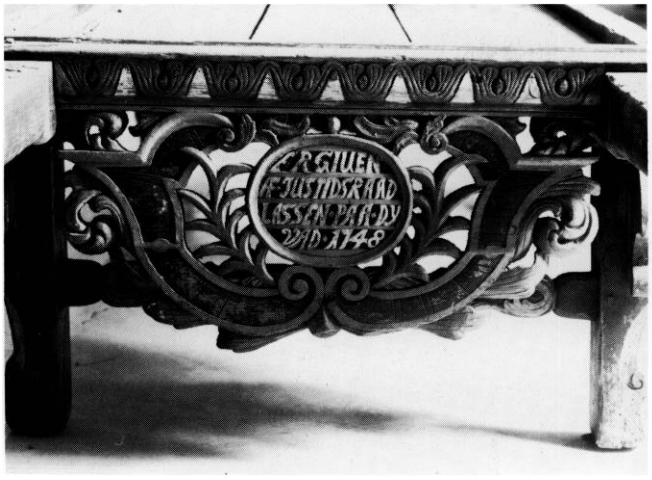

Fig. 22-23. *Ligbåre, skænket 1748 af justitsråd Lassen til Dybvad. 22. Endestykke. 23. Båreben. Nu i Nationalmuseets 3. afd. (s. 2510). JJF fot. 1985. - *Bier, donated 1748 by Counsellor Lassen of Dybvad. Endpiece. Legs of bier.*

fang« (ophæng) vejede henholdsvis 2½ skippund, 8 lispund og 1 skippund, 5 lispund.

3) 1630, støbt af Felix Fuchs, kgl. stykkestøber i København. Indskrift[50] (noget fejlfuld), med reliefversaler: »Mit Gottes hilf bin ich aus den Feier (for Feuer) geflossen. Felix Fuchs hat mich gegossen anno salvtatis (nok for salvatoris) nostris (Vor Frelsers år) 1630«. Skriftbåndet ledsaget af fire profillister, den øverste desuden med en spinkel blomsterbort, under den nederste en frise med klokkeblomster.[52] Klokken målte 1 alen og 6 tommer i tvm. og havde ifølge synsprotokollen 1862 en udmærket klang som følge af materialets godhed og tykkelse. 1865 blev den repareret, men da den var revnet 1895, måtte den omstøbes.[14] Til klokken var knyttet et *sagn* (jfr. s. 2493).

Klokkestol, af eg, beregnet til én klokke, muligvis fra o. 1729, da klokkeværket var så skrøbeligt, at man frygtede, at klokken ville falde ned.[16] De lodrette stolper støttes til hver side af en skråstiver.

GRAVMINDER

Epitaf (fig. 25), billedskærerarbejde, med malet årstal 1667, og portrætmaleri af købmand og skipper Thomas Madsen[53] og hustru. Hængestykkets indskrift lyder: »Gud til ærre, Oc Kiercken til Beprydelse Haffuer Thomas Madtzøn oc hans Høstrue Anne Niels Daatter i Bierager, Ladet dette opsætte, Som Leffuede til samen Udi Egteskab (24) Aar, oc Mædlertid Afflede <3> Søn(n)er oc (4) Døttere. O Gud giff os alle det æuige Liff, for Jesu Christi Skyld. Amen. 16-67«. Mellem to linier (og adskillende ordet »Egte-skab«) er senere tilføjet »oc døde 1680, den 7. febuarius, Hans Alder

Fig. 24. *Ligbåre 1748 (jfr. fig. 22-23). Nu i NM 3. afd. (s. 2510). JJF fot. 1985. - *Bier, donated 1748.*

Fig. 25. Epitaf 1667, med portrætmaleri af Thomas Madsen og hustru, Anne Nielsdatter (s. 2511). Povl Jensen fot. 1937. - *Sepulchral tablet 1667 with portrait of Thomas Madsen and his wife Anne Nielsdatter.*

Var 60 aar«; samtidig er også ægteskabsår og børnetal tilføjet.

Det rektangulære maleri, 100,5x74,5 cm, med tresidet, øvre afslutning, er ligesom top- og hængestykkets felter indrammet af bølgelister og desuden flankeret af kraftige snosøjler foran glatte rammestykker. Storvingernes bruskværk omslutter et lille englehoved og løber til siderne ud i nøgne havfruehermer, den ene holdende timeglas, den anden kranium. [54] Den kraftigt profilerede, knækkede gesims, med gennembrudt bladmønster, bærer yderst til hver side en stående dydefigur, Troen, med (nyere) kors,[55] og Håbet, med due og anker. Mellem dem skyder et højt topstykke sig op, hvis bruskværk, med rovfuglehoveder, omslutter et ottekantet felt. Et øvre englehoved er nyskåret ved en restaurering 1936 ligesom postamentbjælkens gennembrudte ornamentik. Et ottekantet hængestykke, flankeret af havfrueengle, afsluttes forneden af velskåret fantasimaske. Under søjlernes postamentfremspring hænger englehoveder med udbredte, bruskede vinger. Både motivvalg og skæring viser påvirkning fra Peder Jensen Koldings værksted.

Ved en restaurering udført 1936 af Einar V.Jensen blev epitafiet snedkermæssigt istandsat og den oprindelige staffering udbedret. S torfelts maleriet (fig. 25), i olie på træ, er motivisk delt i en forgrund med det knælende ægtepar på hver side af den korsfæstede Kristus, inden for en tresidet mur udført i forkert perspektiv - og i en baggrund med hyrdernes tilbedelse. Ægteparret knæler med sammenlagte hænder på et brunmalet flisegulv, begge sortklædte, med hvide kraver, konen desuden med hvidt forklæde og hovedlin samt kappe, hvis foer har fint rankemønster i sort på gråt. Kristus har bleg hudfarve, med kraftigrødt blod fra sårene, lysbrunt hår og gråhvidt lændeklæde. På korsarmen hvidmalede versaler »INRI«. Bag den brune mur ses Marias og Josefs fremvisning af det fedladne Jesusbarn, siddende på et hvidt klæde på et halmleje. Foran står og knæler de tre hyrder; i baggrunden ses en fjerde hyrde mellem sine far, og ved siden svæver en hvidklædt engel. På den lyse himmel, langs maleriets kant, står med sort fraktur: »Alle Herrens Engle, Loffuer Hannem. psal. 148.« Personernes dragter er holdt i lyse hvide og røde farver, Marias kappe rød med brun skygning. Josef er vist som gammel mand med hvidt hår og skæg, hyrderne som yngre, med brunt. - Topfeltets maleri forestiller den opstandne Kristus med sejrsfanen,[56] stående på låget af en grå sarkofag, på grønt jordsmon. Han har hvidt lændeklæde og flagrende, blegrød kappe, og er omgivet af en hvidgul lysbræmme mod en brun himmel.

Snitværkets staffering består af en mørkebrun bund med sorte kantstriber ind mod bruskbøjlerne og med ægte forgyldning på kanter og attributter, desuden er anvendt lidt grønt, rødt, hvidt og sort. Søjlerne er gråhvide med røde og gyldne ringe. Alle figurer har naturlig hudfarve med røde pletter på kinderne. Dydernes kjoler er gråhvide med et gyldent mønster, henholdsvis skabelonblomster og vandrette streger, Håbets trøje mørkebrun med guld, Troens mørkegrøn. Hængestykkets skriftfelt har gylden fraktur på sort bund, tilføjelserne dog gulmalede. - Epitafiet hænger på nordvæggen i skibets vestligste fag; også 1862[14] havde det sin plads på nordvæggen, men muligvis i et andet fag.

Gravsten, fra 1600'rnes senere del, med sekundær indskrift fra o. 1787. Af den oprindelige, stærkt nedslidte, fordybede versalindskrift kan nu blot læses, at stenen er lagt over en sl.(salig) mand [Eske Niel]sson, b[arnefødt i Svei]gaard, død .., og hans hustru ... datter«, død .., 75(?) år gl., som i ægteskabet fik både sønner og døtre. - Lysgrå kalksten med stor orthoceratit, 180x129x8 cm, samlet af flere brudstykker. Inden for en flad, profileret ramme optages hovedparten af stenens flade af et ovalfelt med indskriften. Ovenover ses et relief af Gudslammet, med fane, nedenunder et kranium over korslagte knogler. I hjørnerne er store reliefcirkler med evangelisterne siddende i varierede stillinger på stole, læsende i bøger; foran et bord med dug står deres dyretegn, englen dog bag bordet. I sviklerne mellem cirkler og ramme ses en lille bladranke.

Den sekundære indskrift over ovennævntes søn og svigerdatter[57] er med fordybede versaler, næsten svarende til den oprindelige, indhugget omløbende på rammen: »Esske Nelsen, baren fød i Sveigaar 1727, boede og døde der A(nn)o 1787«, med sin hustru [Cidjsel Mortens dater, f. i Nølef 1731, boede og døde i Sveigaar 1777. - 1966 opstillet ved våbenhusets sydvæg. Lå o. 1912 som bro over en grøft foran graverens bolig i Bjerager.[58]

†*Begravelse* i skibets midtgang, med rester af fyrretræskister med jernbeslag og rummende fire personer, kom til syne ved udgravning til varmeanlæg 1920.[14]

Kirkegårdsmonument. Støbejernskors, o. 1859, over »gaardkone Maren Petersen Hessellund af Dyngby«, *29. okt. 1832, †23.juli 1859, og hendes afdøde søn, Ole Andreasen Hessellund. På korsets bagside: »Moder og Søn nu saa sødelig sove Her ved hinanden i rouge (rolig) Grav. Smertens Ild slaktes(!) vi Herren vil love Thi Herren tog kun hvad forhen han gav«. Korset, der af form svarer bl.a. til et på Tunø kirkegård (s. 2403, nr. 3, fig. 38), er dekoreret med sommerfugl, rosetter og sammenlagte hænder. Indskrift med skriveskrift og navne med trykbogstaver. 111 cm højt over cementfod. I kirkegårdens sydøstre hjørne.

KILDER OG HENVISNINGER

Ved embedet: Synsprotokol 1862ff. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og s. 1650-51.

NM 2. afd.: Håndskrift: F.Uldall: Om de danske Landsbykirker III, 1884, s. 86-88. - Indberetninger ved Chr. Borch 1895 (klokke), Chr. Axel Jensen 1906, 1911 og 1925 (inventar og epitaf), Erik Bayer 1909 (prædikestol), P. Kr. Andersen 1927 (prædikestolsopgang) Einar V.Jensen 1936 (murstensgulv, kalkmaleri, inventar og epitaf), Olaf Hellvik 1967 (korrespondance vedr. kalkmalerier), Vibeke Michelsen og Jens-Jørgen Frimand 1981-82 (inventar og gravminder). - Udskrifter af de gennemgåede arkivalier findes i NM 2. afd. - Bygning ved Kjeld de Fine Licht, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen og orgel ved Ole Olesen. Redaktionen afsluttet 1985.

Notebøger. NM 2. afd.: Søren Abildgaard IX, 1771, s. 52 (†klokke).

Tegninger og opmålinger: Arkitektskolen i Aarhus: Plan, snit, opstalt og forskellige enkeltheder. Elevarbejde ved Paul Bak, Erik Gregersen, Niels Søren Høegh og Henning Skovbo Pedersen 1972. *NM 2. afd.:* Skorstenshul i våbenhus ved H. P. Holm Nielsen 1973. *Kgl. bygningsinspektorat, Århus:* Restaureringsprojekt ved H. P. Holm Nielsen 1972-73. Urnegravplads ved Hans Jørgen Nielsen 1977.

Litteratur: Egnshistoriske samle- og oversigtsværker er nævnt under Saksild s. 2436. MeddÅSt. 1968, s. 43 (ligkapel), 1974, s. 50 (bygningstegninger fra H. P. Nielsen overført til Kgl. bygningsinspektorat, Århus) og s. 62-64 (indvendig istandsættelse), 1978, s. 74 (urneplæne) og 1981, s. 122 (tage). Henning Hall: Skår af Randlev-Bjerager sognes historie. Randlev 1971.

[1] Kronens skøder 11,96. Herredsbogen (note 27) bemærker, at Jørgen Bielke på rigsdrostens børns vegne havde jus patronatus.

[2] LA Vib. Århus bispearkiv. Adkomster på jura patronatus. Udlægsforretning af 3.juni 1678 (C 3.1152), jfr. RA. DaKanc. A 28. Fortegnelse og diverse dok. vedk. kirker og sognekald ... jus patronatus 1630-1702, 19. aug. 1673.

[3] LA Vib. Landstingets skøde- og panteprot. 1687-89, fol. 257, skøde af 18. juli (B 24.652).

[4] LA Vib. Landstingets skøde- og panteprot. 1693-94, fol. 57, skøde af 1. juli (B 24.658). En kontrakt af 6. juni 1690 med Jens Rodsteen tyder på, at Brorson har været i salgsforhandlinger med denne, RA. Rtk. (2215.237). Div. breve, dok. og akter vedr. grevskabers, baroniers og stamhuses gods 1680-1848. Specialreg. over div. V. Tiender vedk. (12.299). Bjerager sogns jus patronatus og kirketiende.

[5] LA Vib. Hads-Ning herreders arkiv. Skøde- og panteprot. 1757-93, fol. 353 (B 58B.SP 2).

[6] LA Vib. Hads-Ning herreders arkiv. Skøde- og panteprot. 1793-1801, fol. 269 f. Købekontrakt af 2. juni 1796, skøde af 18.juni 1797 (B 58B. SP 3).

[7] RA. DaKanc. F 58. Originale skøder til kongen på jus vocandi m.m. 1781-99. Skøde af 29. marts.

[8] KirkehistSaml. 4 rk. III, 103.

[9] LA Vib. Hads-Ning herreders arkiv. Auktionsprot. 1793-1815, fol.91ff. (B58B. 185).

[10] LA Vib. Århus bispearkiv. Hads herredsbog 1661 (C 3.1082), jfr. Jochum Brorsons epitaf, s. 2484.

[11] Synsprot. Kirkens beskrivelse 1862.

[12] Tang Kristensen: Danske Sagn III, nr. 868 og 534.

[13] LA Vib. Hads-Ning herreders provsti. Synsprot. 1842-1908 (C 31.1-4).

[14] Synsprot. 1862 ff.

[15] RA.DaKanc. Seks års kirkergsk. ... 1620 (B 184e).

[16] LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700 ff. (C 3. 1166 ff.).

[17] Det kan være portalen, der 1657 manglede tagsten. ØJyHjemst. XIV, 41.

[18] Noterne 8 og 16.
[19] Uldall i ÅrbOldkHist. 1894, s. 303, anfører Bjerager kirke som eksempel på, at vinduerne i mark- og brudstensbygninger normalt havde overliggere.
[20] Det er måske samtidig med overhvælvningen, at der i skibets østre taggavl etableredes en gennemgang, som ved slutningen af forrige århundrede blev udvidet ifølge synsprotokollen.
[21] I murlivet konstateres adskillige steder langsgående bjælker, hvilket tyder på, at der under opførelsen er placeret forankringstømmer. Ang. bjælkehulslag jfr. J. Lange: Kirketårne-klokker eller forsvar? Hist-Top. Selskab for Gladsaxe Kommune. Årsskrift 1982, s. 43-78 og DK Holbæk, s. 1304.
[22] Rest af munkestensgulv iagttaget ved prædikestolen under restaureringen 1936.
[23] LA Vib. Århus amts søndre provsti. Synsprot. 1817 ff. (C 30.1 ff.).
[24] Note 14. Anlægget leveret af Hess i Vejle.
[25] Indberetn. 1936 ved Einar V.Jensen.
[26] Korrespondance i NM 2. afd. - Sognepræsterne Jette Bro og Henning Hall takkes for oplysninger.
[27] LA Vib. Hads herredsbog 1687 (C 3.1104).
[28] De to kirkeværger førte tilsyneladende hver sit regnskab og delte udgifterne, men da dette ikke altid synes at være tilfældet, er det vanskeligt at fa overblik over de nøjagtige udgifter.
[29] Istandsat 1889, efter ormeangreb, af konservator Svenning Elmholdt.
[30] Indskrift bag på altertavlen: »Anno 1910 er denne Alterbygning istandsat. P. Rahbek«. - Bag på tavlen findes flere skårne eller malede navne og årstal for sognepræster og degne (jfr. H. Hall: Skår etc. 1971, s. 125f.): »C. F. Brant 1743« (degn), »APK. IH fød 1749, Død 1795« (sognepræst Jens Hartmann), »I. Jensen 1838 - N.Blicher fød 1748 <†1839>. 1796-1823. Nielsen 1835. 1875. S.S.Blicher 1841 Randlev. Hall 1976.« - På nordre storvinge: »NB -96«. Desuden »TCS 1746« (degnen Thomas Christensen Thorsøe?), »CCS Torsør(!) 1712. ?ir 27. Marti« (degnen Christen Christensen Thorsøe?). »I. Ingerslew«. Et bomærke er af Hall tolket som sognepræsten C. E. P. Hartmanns, †1778.
[31] 1836 og 1841 trængte tavlen til opmaling (note 23), og 1888 (note 13) ønskedes tavlen restaureret, men dog helst et nyt alterbillede. 1889 skulle alterbilledets ramme opmales svarende til tavlens stil.
[32] Jfr. Hollstein XXII, nr. 241.
[33] 1862 var vægten angivet til 46 lod 2 qvint for kalken og lo lod for disken (note 14).
[34] Sml. stager 1631 i Nakskov (DK. Maribo s. 106).
[35] Jfr. Anne Marie Skovfoged: Sten- og billedhuggerarbejder i Rathlousdals have, Århus 1982, s. 21.
[36] Fyldingernes bagsider er profilerede på kanterne.
[37] Den anden værge betalte hertil 21½ dl 4 sk.
[38] Samme år, 1616, betaltes for en vogn, der førte maleren og hans svend(e) til Torrild (note 15).

Fig. 26. Rest af senmiddelalderligt kalkmaleri på skibets sydvæg (s. 2500). LL fot. 1981. - *Remains of Late Medieval wall-painting on the south wall of nave.*

[39] Marie Mauquoy-Hendrick: Les etampes des Wierix, Bruxelles 1978-82.
[40] Ifølge indb. 1909 »malet privat af maler Rastrup«.
[41] E. Bayers indberetn. jan. 1909 og Chr. Axel Jensens kritiske kommentarer hertil sept. samme år omtaler ikke malerierne.
[42] Ifølge Einar V.Jensens indberetn. 1936 fjernedes to trin af munkesten; en rød lerflise fandtes inde i murblokken, der havde dannet fundament for trappen.
[43] Ved P. Kr. Andersen.
[44] Under et af sæderne var skrevet »Niels Nielsen Odder 1863«, muligvis snedkeren (indberetn. ved EVJ 1936).
[45] Den nu næsten ulæselige indskrift gengivet efter Hugo Matthiessens indberetn. 1912.
[46] Note 14. - 1936 tilføjedes tænder på rygpanelets kronliste samt profillister på pultpanelet (jfr. fotos 1912 og 1936 i NM 2 afd.).
[47] Zachariasen: Orgelfortegn.
[48] Hans Nyholm: Erklæring 5. sept. 1970 (NM.s korrespondancearkiv).
Henning Henningsen, i ÅrbÅrhSt. 1952, s. 104.
[50] Ifølge Uldall 1884.
[51] RA. Rgsk. indtil 1559. Reg. 108 A. Liste over indkrævede klokker 1528-29.
[52] Beskrivelse ved Chr. Borch, Randlev, i brev af 16. juli 1895 til provst Gudme i Ormslev; nu i NM 2. afd.
[53] Jfr. Chr. Heilskov, i JySaml. 4. rk. II, 276, og Fra Norsminde Fjord ..., Odder 1908-09, s. 62.
[54] Samme motiv ses på epitaf nr. 21 i Århus domkirke s. 712.
[55] Også underarmene er fornyet.
[56] Fælles forlag med topmaleriet på epitaf nr. 16 i Århus domkirke s. 702.
[57] Se Hall: Skår, s. 163ff., med fot. af gravstenen.
[58] Ifølge Hugo Matthiessen (indberetn.).

SUMMARY

The original parts of Bjerager church, the chancel and the nave, probably date back to the late 12th or early 13th century. The walls are built of field stones while ashlar has been used at the corners and openings. During the decades around the year 1500 vaulting was constructed in the church and a tower was added at the west end. The porch was built in front of the north door during the same period.

The church accounts indicate the names of some of the craftsmen who in the first decades of the 1600's produced the most important articles of furniture. Oluf Olufsen from Hiemølle in a neighbouring parish made the altarpiece in 1617 and the sounding-board for the pulpit in 1619. Some years previously, in 1613, he had made the carvings for the pulpit which was otherwise constructed by the carpenter Stig. It is likely that Oluf Olufsen also carved the parish clerk's seat with the imaginative face-mask. The painter Gevard from Odense in Funen was responsible for the paintings of the Evangelists on the pulpit here and in Torrild. A bier was donated in 1748. A sepulchral tablet from 1667 shows a priest's family below a religious motif. The Romanesque lion font, which at one time was used as an ornament in the garden of Rathlousdal manor, may have come from the church or from one of the demolished churches in the district.

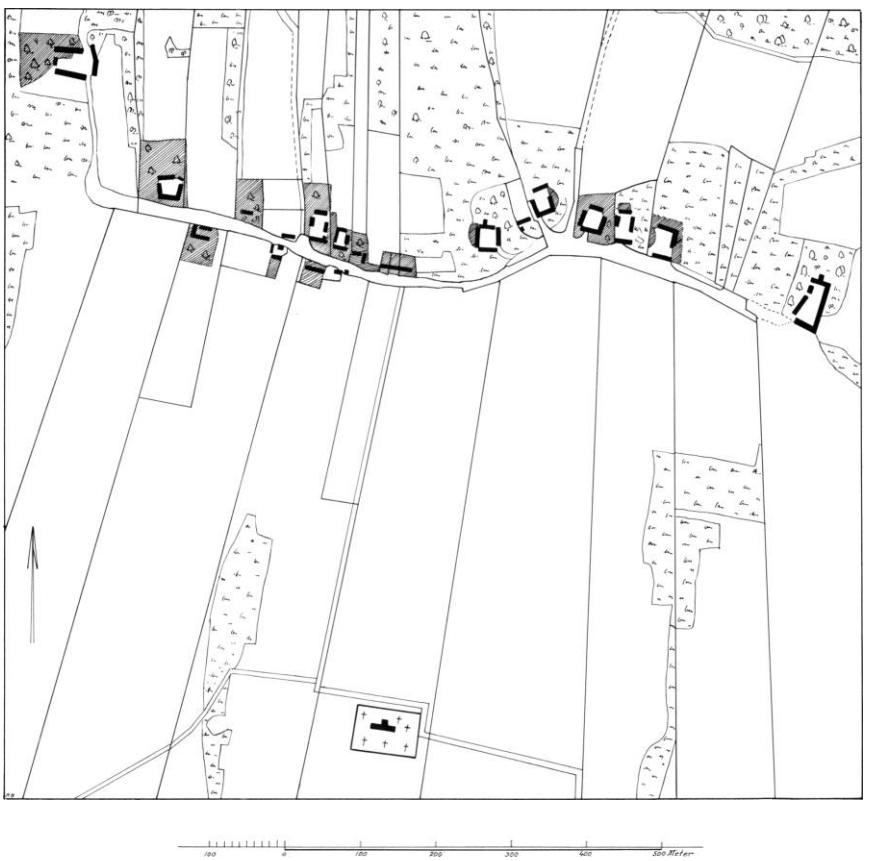

Fig. 27. Bjerager 1:10000. Målt 1795 af Andreas Haar. - *Map of the village 1795.*